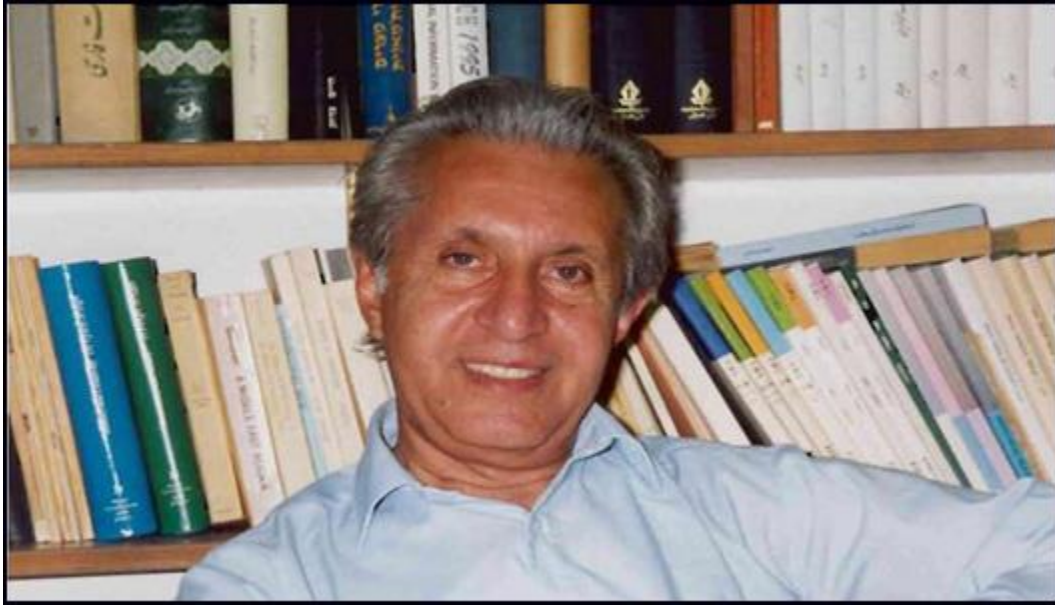

بخش سوم

اماکن مقدس یهودی

در ایران زمین

پروفسور نتصر در این بخش از کتاب
به شرح اماکن مقدس یهودی
در خاک ایران می پردازد
که شمار آن ها در خارج از خاک
اسرائیل بی نظیر است

گفت و گوی نهم

آرامگاه "حکای" و زیارتگاه "نجیاسی" یهودی نیز در همدان است

تالار آرامگاه استر و مردخای در همدان که ضریح آنان در کنار هم قرار دارد

پرسش - شما در گفت و گوی پیشین درباره آرامگاهی در شهر همدان سخن گفتید که طبق احادیث یهود، به نخستین شهبانوی یهودی ایران زمین به نام استر و پسر عموی او مردخای مربوط می شود که در دربار سلطنتی ایران خدمت می کرده است. می خواهیم به دور از باورهای دینی، و تنها از نظر پژوهشی و تاریخی بررسی کنیم که این زیارتگاه تا چه حد واقعا می تواند آرامگاه آن دو تن باشد که صحیفه ای به نام "تومار استر" در کتاب مقدس یهودیان به شرح روایت زندگی آنان می پردازد؟

پاسخ - این علامت سؤال را می توان در برابر بسیاری از اماکنی که از دیدگاه برخی ادیان جنبه تقدس دارند قرار دهیم. در شهر اورشلیم مکانی به نام "مزار داود" قرار دارد. آیا این واقعا آرامگاه حضرت داود پادشاه بزرگ یهود است؟ آیا آن همه اماکنی که در ایران امامزاده نامیده می شود، واقعا مدفن فرزندان امامان است؟

این گونه پرسش ها را باید با پژوهشگران اهل شک (که البته من به آن ها احترام بسیار می گذارم) در میان گذاشت تا به تلاش برای بررسی بیشتر ادامه دهند. تصور نمی کنم که

چنین تلاشی به نتیجه برسد و از دیدگاه من آن چه که اهمیت اصلی دارد این است که هرگز هزاران هزار انسان نمی آیند بیهوده مکانی را مقدس بدانند و به زیارت آن بروند. کسی بلند نمی شود بدون دلیل و مدرک اعلام کند که فلان نقطه محل دفن استر و مردخای می باشد و این اعتقاد دو هزار سال و حتی بیشتر نیز دوام آورد.

پرسش - با این توضیح شما، من نوع سئوال خود را عوض می کنم و می پرسم که برای اثبات تقدس مکانی که آرامگاه استر و مردخای نامیده می شود چه اسناد و مدارک و وسائل و اشیائی وجود دارد که این باور را تقویت و تأیید کند؟ البته من می دانم که این مکان مقدس در طول تاریخ و به ویژه در قرنی که گذشت بارها مورد تعرض و دستبرد قرار گرفت و برخی اشیای باستانی که در آن جا بود به یغما برده شد و حتی چندی پیش نیز این آرامگاه مورد تعرض اوباشان قرار گرفت و واژه "زیارتگاه" از تابلوی ورودی آن پائین آورده شد.

پاسخ - تنها سند مکتوب و موثقی که ما در اختیار داریم، همانا "تومار استر" در کتاب مقدس یهود است. یادآوری می کنم که در عهد عتیق، هنگامی که علمای دین یهود بررسی می کردند که در کنار پنج صحیفه تورات، از میان نوشتارهای دینی یهودی کدام یک دیگر باید در کتاب مقدس گنجانیده شود، یکی از صحیفه هائی که برگزیده شد همین "تومار استر" بود. این گزینش نشان اهمیتی است که علمای یهود برای این نوشتار قائل بوده و ارزش آن را تأیید کرده اند.

یادآوری می کنم که انتخاب نوشتارهای که باید در کتاب مقدس یهود بگنجد حدود دوهزار و یکصد سال پیش توسط شورائی از علمای دین یهود که "سنهدرین" نامیده می شد انجام گرفت و صحیفه های دینی بسیاری در آن زمان وجود داشت که این علما تنها بخش کوچکی از آن را برای گنجانیدن در کتاب مقدس برگزیدند که تومار استر یکی از آن ها بود. این حتما یک دلیل بسیار مهم داشته است که با گنجانیدن این صحیفه در کتاب مقدس، آن را دارای تقدس دانستند.

در مورد آثار و علائمی که در خود محل آرامگاه می توان مشاهده کرد، تنها شیئی قابل ذکر آن است که وقتی شما وارد تالار مزار می شوید، تاجی از سقف آویخته است که طبق باورهای دینی تاج سر استر بوده است. در این جا نیز این پرسش پیش می آید که آیا واقعاً این شیئی یک تاج بوده و به استر تعلق داشته است؟

ولی اگر بخواهیم از زاویه دید دیگری به این پرسش شما بنگریم، هیچ گونه حفاری در سردابه‌ی این مکان نشده و طبعا دی. ان. ای. پیکرها و یا استخوان هائی را که در این دو مزار وجود دارد زیر میکروسکوپ آزمایشگاهی قرار نداده اند و مشخص نشده که قدمت این قبور چقدر است و از نظر باستانشناسی به چه دوره ای تعلق دارد. هیچ یک از این پژوهش ها انجام نگرفته و مدارکی را نمی توان ارائه داد.

پرسش - ولی شما در سخنان خود به شباهتی اشاره کردید که از نظر تاریخی ممکن است مهم باشد و آن شباهت بین شیوه تدفین در آرامگاه استر و مردخای با آرامگاه اجداد قوم یهود (ابراهیم و اسحق و یعقوب) در شهر حبرون (الخلیل) است.

پاسخ - باید تذکر داد که آرامگاه حبرون نیز در چهار هزار سال پیش مسلماً به صورت امروز آن نبوده است. در طول زمان بسیاری چیزها تغییر یافته و حتی خط عبری هم عوض شده است. نگارش امروز زبان عبری با خطی که در دوهزار و پانصد سال پیش وجود داشته متفاوت است.

توجه کنید آن ضریح بزرگ و زیبایی که با چوب آبنوس ساخته شده و حکاکی های زیبایی روی آن دیده می شود، آن هم متعلق به دوران باستان نیست و خط عبری آن همان خط باستانی یهودیان نیست.

می گویند که این ضریح چوبی بارها تعمیر و تعویض شده است زیرا چوب دوام ابدی ندارد و هر از چند سالی باید عوض شود. گاهی افراد نیکوکار نذر می کنند و این ضریح را تغییر می دهند. آخرین تابوتی که به روی این مزار برپا شد، تا آن جا که من آگاهی دارم به دوره ایلخانیان مربوط می شود که در آن هنگام رشیدالدین فضل الله طبیب همدانی صدر اعظم حکومت بوده است. من نام این شخصیت را از این رو ذکر می کنم که او یک فرد یهودی بوده که در سن سی سالگی اسلام می آورد و در کار پژوهش تاریخی بسیار برجسته بوده و یکی از مهمترین مورخین اسلامی محسوب می گردد.

در آن دورانی که سیاح یهودی اسپانیائی، ربی بنیامین اهل تودلا از همدان دیدن می کند، در کتاب مشاهدات خود می نویسد که هفتاد هزار نفر یهودی در آن شهر که روزگاری پایتخت تابستانی پادشاهان ایران بوده زندگی می کرده اند. این رقم هفتاد هزار نفر بسیار زیاد است و چنین افراد انبوهی نمی آیند مکانی را مقدس بدانند که هیچ سندیت تاریخی ندارد.

آرامگاه استر و مردخای تا دوره ای، خارج از محدوده شهر همدان محسوب می شده و دور و بر آن یک قبرستان بزرگ یهودی وجود داشته که همه آن را به تدریج ویران کردند و شهر همدان چنان گسترش یافت که اکنون محل آرامگاه روبروی خیابان اصلی شهر قرار دارد و از آن قبرستان دیگر اثری باقی نمانده و زمین های اطراف آرامگاه به تدریج تصرف شده و در آن جا خانه سازی کرده اند و محوطه امروزی آرامگاه استر و مردخای بسیار محدود است.

دور و بر این آرامگاه جاده سازی شده و خیابان های وسیع احداث گردیده و شهر چنان توسعه یافته که امروزه آرامگاه عملاً در مرکز شهر قرار گرفته است.

پرسش - چند دهه پیش نیز یک رشته نوسازی در این آرامگاه انجام گردید و در این جا لازم است از یک خدمتگزار جامعه یهودیان ایران در رابطه با نوسازی آرامگاه ذکر خیر

کنیم و از او سپاس گوئیم. او حقوقدان یوسف کهن بود که در سال های پیش از تغییر رژیم در ایران نمایندگی یهودیان را در مجلس شورای ملی به عهده داشت و با کوشش بسیار همه تعمیرات لازم را در این آرامگاه انجام داد و حتی کوشید بخشی از زمین های تصرف شده اطراف آن را پس بگیرد که در این زمینه موفقیتی نداشت. زنده نام یوسف کهن در واقع آخرین نماینده یهودیان در مجلس، پیش از تغییر رژیم در ایران بود، که پس از انتقال اجباری به ایالات متحده، بسیار جوان از دنیا رفت.

پاسخ - بله، خرسندم که این قدردانی به عمل می آید و به آن تعمیرات اشاره می کنید، که این، یک نمونه از نوسازی هائی است که در طول قرون و اعصار در آن آرامگاه به عمل آمده است.

حالا اجازه دهید به این پرسش بپردازیم که سرگذشت استر و مردخای از نظر تاریخی به چه زمانی مربوط می شود. یادآوری می کنم که درباره زمان آن بین مورخین مختلف اختلاف نظر هائی وجود دارد.

یکی از بزرگترین مورخین تاریخ یهود که یوسفوس فلاویوس نام داشت و در سده اول میلادی می زیست، استر و مردخای را هم دوره با اردشیر می داند. اردشیر به تدریج جایگاهی در تاریخ یهود ایران باز می کند که بعدها وارد سروده های تاریخی شاهین می شود که بیشتر گفتیم بزرگترین شاعر یهودی ایران بوده و سرگذشت ملت یهود را به نظم کشیده است. یادآوری می کنیم که یکی از آثاری که شاهین از خود به جای گذاشته "اردشیر نامه" خوانده می شود، که در حقیقت همان ماجرای "تومار استر" است که او آن را به صورت منظوم درآورده است.

عده ای می گویند که این سرگذشت به دوران خشایارشا مربوط می شود و برخی دیگر آن را به دوران اردشیر نسبت می دهند. ولی در پاسخ به این پرسش که واژه "آخشوروش" به عنوان نام پادشاه ایران در آن دوران از کجا آمده است، مورخین و ایران شناسان بر این باورند که این واژه یک صورت زبانی عیلامی است - زیرا فراموش نکنیم که شهر شوش پیش از آن که توسط خاندان هخامنشی به عنوان پایتخت زمستانی گزیده شود، یک شهر عیلامی بوده و از این رو ممکن است که واژه "آخشوروش" صورت عیلامی نام خشایار باشد. در هر حال، بیشترین باور بر این است که آخشوروش همان خشایارشا است.

از آن جا که ما در همدان هستیم، اجازه بدهید بگویم که دو مقبره دیگر نیز در این شهر وجود دارد که با تاریخ یهودیان ایران مربوط می شود: یکی آرامگاه یکی از مقدسین یهودی به نام "حگای" (חגאי Hagay) است که در زبان های فارسی و عربی آن را "حجای" تلفظ می کنند و او نوه پیغمبر بوده و صحیفه ای دارد که جزو نوشتارهای کتاب مقدس یهودیان است. دومی آرامگاه یک شخصیت تاریخی یهودی به نام "نحمیا" (נחמיה Nehemya) است.

در هر دو مکان مساجدی برپاست و در واقع مصالای مسلمانان محسوب می شود و تا پیش از گسترش شهر همدان، در حاشیه و حومه شهر قرار داشته است.

سرگذشت حکای کم و بیش با دوران هخامنشی مربوط است و با داریوش اول هم زمان می شود. نحمیا در دوران اردشیر اول می زیسته است. گفته می شود مسجدی که به روی آرامگاه نحمیا برپا گردیده، مسجد یحیی نام گرفته که یهودیان آن جا را مقدس می دانند. متولیان دو مسجد مسلمان هستند و هر اندازه که به محل و شیوه ساختمان آن بنگرید، مشاهده می کنید که واقعاً دو مسجد تمام عیار اسلامی است.

پرسش - ولی آیا مسلمانان تائید می کنند که این مکان آرامگاه دو تن از مقدسین یهود است؟

پاسخ - بله، آن ها تائید می کنند. یادآوری این نکته ای که پیشتر نیز گفته ام ضروری است که تقریباً همه اماکن مقدس یهودی مورد قبول و احترام مسلمانان نیز قرار دارد. در مورد این احترام مسلمانان به پیامبران و مقدسین یهود، ملاحظه کنید که نام حضرت موسی پیغمبر نخست یهودیان، بیش از هر شخصیت و پیامبر دیگری در قرآن آمده است. در کتب مقدس اسلامی، از قرآن مجید تا همه کتب احادیث و اخبار و نوشته های معتبر دینی و حتی مقاله های امروز روزنامه ها، از مقدسین یهود با احترام بسیار یاد شده است.

پرسش - آیا دو مسجدی که ذکر کردید، مسجد حجاجی (حکای) و مسجد یحیی (نحمیا) جنبه زیارتگاه نیز دارد؟

پاسخ - بله، این دو مکان زیارتگاه یهودیان نیز محسوب می شود و از آن جا که یهودیان این دو مسجد را دو مکان مقدس یهودی می دانند، با اجازه متولیان وارد آن جا می شوند و به نیایش می پردازند و نذر و نیاز هم می کنند. متولیان مسلمان این دو مسجد، اصولاً اجازه زیارت را به همه یهودیان می دهند.

اگر به گذشته باز گردیم و یادآوری کنیم که سیاح یهودی ربی بنیامین اهل تودلای اسپانیا در مشاهدات خود می نویسد که در آن هنگام هفتاد هزار نفر یهودی در همدان می زیسته اند، امروز شاید حتی به اندازه انگشتان دو دست هم یهودی در آن شهر زندگی نمی کنند و این جامعه باستانی به شدت در آن شهر کهن تحلیل رفته است.

بنابراین زائران اصلی آرامگاه استر و مردخای و همچنین دو مکان مقدس دیگری که به آن ها اشاره کردیم، اکثراً یهودیانی هستند که از شهرهای دیگر ایران برای زیارت می آیند. سه شهر عمده ای که هنوز چند هزار نفر یهودی در آن جا باقی مانده اند، تهران و شیراز و اصفهان است و در دیگر شهرهای ایران یا یهودی وجود ندارد و یا شمار آن ها بسیار کم است.

پرسش - ولی اماکن مقدس یهودی در همدان، تنها برای زیارت یهودیان نیست، بلکه یکی از جاذبه های توریستی مهم شهر همدان نیز محسوب می شود و در نشریات راهنمایی گردشگران خارجی که توسط حکومت اسلامی ایران به چاپ رسیده، از آرامگاه استر و مردخای نیز به عنوان یک جاذبه جهانگردی یاد شده است.

پاسخ - بله موضوع گفت و گوی ما شرح اماکن مقدس است و جنبه توریستی آن را به عهده مقامات خود آن کشور می گذاریم. ولی در پایان این گفت و گو می خواهم موضوعی را یادآوری کنیم و آن نام "هنگماتا" به جای همدان است. هنگماتا یک واژه زبان ماد و فرس قدیم به مفهوم همایشگاه است و در صحیفه عزرا در کتاب مقدس یهود به صورت "آخمتا" (Ahmetha Ἀχμηθα) از آن نام برده شده است (صحیفه عزرا فصل ششم آیه ۲).